

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНІ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНО-ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

УДК 378.147:[373:784](091)(477)''9/17''

Ткаченко О. М.

Історія вокально-хорової освіти у навчальних закладах України (X–XVIII століття)

Актуальність вивчення історичного досвіду формування вокально-хорової освіти у навчальних установах різного типу Лівобережної України у період з X по XVIII століття пов'язана з необхідністю оновлення змісту фахової підготовки майбутніх викладачів мистецтва в сучасних закладах музично-педагогічної освіти. Шляхом аналізу та узагальнення історичної, педагогічної та мистецтвознавчої думки розкриваються особливості становлення українського вокально-хорового мистецтва упродовж восьмиста років. Огляд охоплює тривалий період. Подається контекст хронологічної послідовності історичних епох, стилевих особливостей (ренесанс, бароко і рококо) із врахуванням соціокультурних національних історичних умов. Дослідження проводилося у двох напрямках: виявлення зв'язків з народною пісенною творчістю; відстеження зародження рис професійного мистецтва. Серед навчальних установ, діяльність викладачів яких аналізується, представлено церковно-монастирські школи, духовні училища та семінарії, спеціальні музичні школи, братські школи, колегіуми, Києво-Могилянська академія.

Ключові слова: виховання мистецтвом; навчальні заклади; світський і церковний хор; українська пісенна культура; хоровий спів.

За роки незалежності українське суспільство набуло відкритості і демократичності, що зумовило відродження духовного життя, актуалізувало надбання різних епох і регіонів. Згідно із Законом України «Про вищу освіту», основними завданнями вищого навчального закладу є створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей, досягнень суспільства. Зазначені завдання обґрунтовують пошук шляхів збагачення змісту мистецької педагогічної освіти. Є необхідність вдосконалення роботи сучасних вищих педагогічних навчальних закладів у контексті оновлення навчально-виховного процесу у підготовці молодих фахівців мистецької галузі як носіїв соціокультурного досвіду багатьох поколінь, з високим рівнем професіоналізму і конкурентоздатності на вітчизняному та світовому ринках праці. Зокрема, недостатня історико-теоретична підготовка майбутніх викладачів мистецтва та художньої культури може частково вирішуватися за рахунок звернення до традиційних, корінних основ національної культури. У пошуках оптимальних підходів до розв'язання зазначеної проблеми доцільним є дослідження історії мистецької освіти в Україні, зокрема вивчення досвіду вокально-хорової педагогічної діяльності викладачів різних навчальних закладів X–XVIII століть.

Мета статті – розширити уявлення про зміст вокально-хорового навчання в освітніх закладах Лівобережної України упродовж восьмиста років (X–XVIII століття).

Мистецькій освіті в Україні присвятили дослідні праці такі науковці, як Т. Бодрова, Л. Масол, О. Михайличенко, А. Омельченко, О. Отич, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова, М. Лещенко та ін. В останні роки активізувалося вивчення вокально-хорової освіти, виникли дисертації з історії української педагогіки (Т. Грищенко, Л. Іванова, А. Калениченко, О. Овчарук, Т. Танько, Є. Федотов, А. Сергієчко, А. Омельченко, Л. Посохова, О. Травкіна та ін.).

У період, коли відкриваються нові перспективи розвитку мистецької освіти, яка органічно пов'язана з відродженням давніх, історично усталених національних традицій, все вагомішим стає дослідження історії вокально-хорова освіти у різного типу навчальних закладах України, яка несе на собі історичний досвід суспільства. Від змісту й підходів до організації мистецької освіти у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів залежить якість освіти і те, які громадянські, моральні, естетичні та інші цінності засвоїть

підростаюче покоління. Успадкований історичний досвід щодо становлення та розвитку вокально-хорової освіти у різного типу навчальних закладах України (X–XVIII ст.) є внутрішнім стержнем формування професійних якостей, фахової компетентності, педагогічної майстерності та духовної культури майбутніх викладачів мистецтва. Адже саме історія визначає ціннісні орієнтири, озброює історичною свідомістю, яка відіграє визначальну роль у практиці сучасної реформи освіти в Україні. Тільки через таке широке вивчення можна певною мірою скласти уявлення про те, як еволюціонувала музична свідомість в Україні.

Становлення та розвиток вокально-хорової освіти України досліджуваного періоду відбувалося у двох напрямках: один – народна творчість, фольклор; другий – професійне мистецтво [1, с. 46].

Довгий час Україна була ареною боротьби і зазіхань сусідів. Так Лівобережна Україна підпала російсько-польському впливові. На рівень розвитку вокально-хорової освіти в Україні (X–XVIII ст.) вплинули два фактори: по-перше – своєрідна, сполучена з пісенною творчістю музика; по-друге – музикальні впливи, так би мовити з гори – з культурного середовища, з чужих країв з інтелігентських вершків суспільства.

З прийняттям християнства (X ст.) починає розвиватися церковна музика, що базувалася на візантійських зразках. Разом із грецьким духовенством у Київській Русі з'явилися і грецькі професійні музиканти-демесники, що зумовило необхідність підготовки церковних співаків. Вони організовували справу і були першими вчителями музики та регентами церковних хорів. Утвердження в Київській Русі-Україні церков і монастирів сприяло виникненню монастирських, церковно-приходських шкіл, а також шкіл при єпископських кафедрах, які й стали центрами писемності та вокально-хорової освіти.

Характерною ознакою релігійного навчання й виховання в цих школах була системність, яка передбачала неухильне дотримання спеціальних вимог щодо прийому до шкіл – «володіння чистим і красивим голосом». Програма, за якою здійснювалася співацька освіта в монастирях, до нашого часу не збереглася, бо до XVIII ст. в Україні такі записи не здійснювалися. Утім, у дисертаційному дослідженні В. Іванова зазначається, що великого значення надавалося опрацюванню співаками нотного фонду, загальному та музично-теоретичному навчанню. Щодня співаки монастирського хору повинні були відвідувати бібліотеку, училися складати літературні та музичні твори, виконувати різні завдання в роботі з нотною літературою [5]. У літописних джерелах та історичних дослідженнях наводяться відомості про використання в церковно-приходських і монастирських школах X–XII ст. епохи Середньовіччя підручника з церковного музичного навчання – Псалтиря, який виник у відомій школі при Німецькому монастирі і складався з двох частин [3]. Перша частина (коротша) була своєрідним вступом із тлумаченням значень церковних знаків. У другій ретельно викладався зміст церковних пісень, де підвищення або пониження голосу в мелодії і тривалість звуку позначались особливими знаками, які розташовувалися над текстом. Знаки ці називались «крюками» або «знаменами». Від слова «знам'я» пішла назва «знаменного письма», «знаменного розспіву» – найдавнішого із церковних розспівів на Русі [3]. Використовуючи такі підручники з музики, навчання здійснювалося у двох напрямках: спів по нотах (для особливо здібних) та по слуху (для всіх інших). У зв'язку із цим у кожному монастирі створювалася власна методика співацького навчання та виховання. Церковні співаки повинні були володіти високою майстерністю, а завдання дяконів полягало в тому, щоб красивий і мелодійний голос учня в процесі занять досяг рівня «ангельського» (так пізніше визначалося точне інтонування церковних гімнів). Ці вимоги, на нашу думку, можна вважати програмними вимогами до вокально-хорового навчання. Відтак почалося становлення вокально-хорової освіти в професійному напрямі.

Одночасно, в X–XIII ст. відбувалося становлення та розвиток народної культури і мистецтва князівських часів, в основі якої лежали календарно-обрядовий фольклор (побутові та календарні пісні: колядки й щедрівки, гаївки й веснянки, купальські й обжинкові, родинні,

весільні, поховальні), що супроводжувалися співом та музикою [9, с. 161]. Розвиток цих традицій вимагав подальшого спеціального мистецького навчання (навчання хорового співу в школах).

Становлення вокально-хорової освіти в Україні у XVI–XVIII ст. співпадає із початком нового гуманістичного етапу розвитку української художньої культури, національно-стильові тенденції якої формувались під впливом європейського Відродження. Для XVI–XVIII ст. характерні три стилі в музиці: ренесанс, бароко і рококо. Період ренесансу – золота доба в розвитку української народної музики: це розквіт ліричної пісні та історичної думи, багатство ритмічних форм, поява струнних інструментів: ліри, кобзи, бандури; поширення нових танцювальних форм. Відповідно співців стало багато і в низах, і при королях. Про це засвідчує список музикантів, що обкладалися в той час податком. На розвиток вокально-хорової освіти на Лівобережній Україні в XVI–XVIII ст. епохи Нового часу вплинула діяльність музичних кобзарських і лірницьких цехів, спеціальних музичних шкіл, що заклали основи становлення та розвитку спеціальної (професійної) мистецької освіти. До козацького шкільництва належали січові, козацькі, музичні, монастирські, полкові школи тощо. Слід підкреслити, що в усіх січових школах навчали музики та співів [2, с. 464].

Кінець XVI – початок XVII ст. – період могутнього національно-визвольного руху в Україні проти польсько-шляхетської експансії. Роль захисників українських національних інтересів беруть на себе братства, які створювали музичні школи і капели.

Братства, захищаючи національну культуру, протиставили католицькому богослужінню новий багатоголосий хоровий спів з багатою гармонізацією і великою різноманітністю форм. Співні неодмінно фігурували в статутах братських шкіл поряд з іншими основними науками. Співові приділяли увагу з перших років навчання. Братчики мали право виступати в містах і навколишніх селах, у «дворах міщанських», «шинкових домах», на весіллях, похоронах.

За дослідженнями вчених, спів у братських школах було поставлено на дуже високому рівні: «Братства, закладаючи школи, відразу ж запровадили в них церковний спів, як самостійний та один з чільних предметів викладання та вивчення» [12, с. 22]. За давньою середньовічною традицією музика в шкільній системі виховання входила до складу семи вільних наук: *тривіум* (граматика, риторика, діалектика) та *квадривіуму* (арифметика, геометрія, астрономія та музика). Ця шкільна практика була розповсюджена в організації братських шкіл Лівобережної України. Тому правильним буде припущення, що спів викладали поряд з іншими науками, починаючи з нижчих граматичних класів: «Вони (братства) запровадили й добрий розпорядок навчання церковного співу, поклавши початок тієї науки, як годиться з самого малку, коли тільки-но хлопчик здобував потрібні знання, аби розбиратиме в книжках слова і проводити його протягом цілого шкільного курсу» [4, с. 96]. Отже, саме в братських школах відбувається формування національних традицій вокально-хорової освіти та виховання.

Прикладом наступності розвитку вокально-хорової освіти стала діяльність Києво-братської колегії, перетворення якої у 1632 році на колегіум, а у 1701 р. на академію, сприяло піднесенню Києва як визначного культурно-освітнього центру України. «Церковна музика й світська, хор та оркестр, викладання музики й творення її – ось характерні лінії тієї культури» [4, с. 88].

Усталені традиції музичної освіти Києво-Могилянської академії мали глибокий вплив на утворені в містах Лівобережної України культурно-освітніх осередків – колегіумів (навчальні заклади підвищеного типу). Кінець XVII – перша половина XVIII ст. відзначається відкриттям мережі колегіумів: Чернігівський (1700-1776), Харківський (1721), Переяславський (1738).

У навчальні плани колегіумів музика не включалась, тому не можна визначити офіційні вимоги щодо обсягу музичних знань і вмінь учнів колегіумів, але це відкривало широкі можливості для використання музики у духовного розвитку учнів, що давало простір для творчості прогресивних педагогів.

У другій половині XVII ст. навколо архієпископа Чернігівського Лазаря Барановича (1620–1693) згуртовується високоосвічена еліта – вчені-богослови, письменники, митці (І. Галятовський, Д. Туптало, С. Яворський, І. Максимович та ін.). Вони відіграли виняткову роль у становленні культури та освіти на Чернігівщині. Саме завдяки їхнім зусиллям засновується школа в Новгороді-Сіверському, яку згодом було перенесено до Чернігова і названо колегіумом. Головним фундатором Чернігівського колегіуму був український письменник, педагог і церковний діяч Іоанн Максимович (1651–1715). А основоположником колегіуму став Лазар Баранович, який сам був музично обдарованою людиною і створював канти та духовні пісні («Херувимська пісня»). При своєму дворі він мав хорову капелу. Отже, спів обов'язково був присутній в колегіумі. Учні вивчали нотну грамоту, брали участь у хоровому виконавстві, набували творчих навичок у написанні кантів до шкільних драм.

Взагалі, напрям вокально-хорового розвитку на Чернігівщині визначався симпатіями та потребами пануючого стану – дворянством. Музичні впливи йшли на Чернігівщину частково через Росію або рідко через місцеву українську на той час столицю, Полтаву, де існувала полтавська трупа, а також частковий безпосередній вплив із Заходу (Франція, Італія, Німеччина).

Чернігівщину обрав Московський уряд – постачав співців і музикантів, але справжніх оркестрів та капел було там дуже мало.

У 1738 р. в м. Глухові було утворено справжню школу для навчання хлопців музики та співів. Там учили грати на скрипці, гусях, бандурі. Школу було розраховано на 20 чоловік. Регенти повинні були знати «Київські та партесні співи» й уміти складати ноти. У 1739 р. набраних в кількості 33 чоловік /з 80/ було зосереджено в Переяславі. Цікаво, що на утримання їхнє асигнування робилося не з російських, а з українських прибутків. Зокрема, в цій школі навчався славетний український композитор Д. Бортнянський. У 1758 р. в Києві набрали 13 чоловік, яких направили до Глухова [10, с. 513]. Мало не всю справу музичної артистичної творчості виконували переважно селянські артисти-кріпаки, тому що дворянство залишалося здебільшого на позиції цінителів, а не музичних творців – артистів.

Широким обсягом вокально-хорової освіти відзначався Харківський колегіум (1727–1805), у якому викладали вокал та інструментальну музику. Заснований він був теж за зразком Києво-Могилянської академії. Наприкінці XVIII ст. Харківський колегіум, завдячуючи додатковим класам, став основним культурно-освітнім центром Лівобережної України. Капельмейстером вокальної музики від 1776 р. був А. Ведель, а інструментальної – Яків Цих [13, с. 187].

Через 12 років після відкриття в Харкові колегіуму повстала нова слов'яно-латинська школа в Переяславі, а саме 2 жовтня 1738 р. Арсеній Берло, єпископ Переяславський і Бориспільський, відкрив у Переяславі школу, яка потім називалася колегіумом і утворювала філію Київської Академії. При зарахуванні до колегіуму обов'язково прослуховували голос і музичний слух. Якщо співу як шкільного предмета і не було передбачено навчальним планом колегіуму, то студенти оволодівали ним практичним шляхом, беручи участь у церковних хорах та співі на клиросі у Вознесенському монастирі. Адже кожний день, як вказує П. Левицький, студенти призначались для читання і співу під час богослужби [8, с. 14].

Обов'язкова участь у церковному хорі, з одного боку, вимагала від учасників певного рівня музичної підготовки, з другого – знайомила їх із зразками партерного й гласового співу, які на той час використовувались у співі в церкві. Крім того, співаки хору укріпляли відчуття діатоніки звукоряду, вчилися правильно інтонувати, розвивали свій слух і пам'ять, звикали відчувати рух мелодії, запам'ятовували прийоми голосоведіння, набували елементарних навичок розспіву, а в цілому – ґрунтовну музичну підготовку [15, с. 129].

Набуті вокальні навички та вміння нерідко допомагали студентам, а згодом і семінаристам не тільки під час навчання, а й у скрутних життєвих ситуаціях. Вихованці змушені були після занять ходити по вулицях і просити милостиню, що супроводжувалося співом кантів та читанням віршів. Нерідко авторами цих творів були самі студенти, а

допомогою їм в цьому було глибоке знання поезики, риторики та основ композиції. Крім того, під час різдвяних свят студенти склали вірші, гімни, канти до театральних вистав – «вертепу» і виконуючи їх, розносили та популяризували надбання своєї музичної творчості.

У складі керуючого і учительського персоналу Переяславського і Харківського колегіумів та їх додаткових класів було чимало осіб, що залишили по собі помітний слід в історії української культури. Наприклад, Г. Сковорода (1722–1794 рр.) був всебічно обдарованою людиною, а головне прекрасним музикантом, який здобув освіту у Києво-Могилянській академії. Він великого значення надавав навчанню дітей музики і співів, започаткував новий музичний жанр – сольну пісню з інструментальним супроводом, яка, відображаючи духовний світ людини, виконувала морально-естетичні виховні функції. Використовуючи свій особистий музичний досвід – участь у хорах, володіння флейтою, скрипкою, бандурою, гусями, Сковорода вивчав зі своїми вихованцями народні пісні, проводив заняття хору на лоні природи, вчив грі на музичних інструментах, перетворюючи заняття музикою в діючий засіб духовного розвитку [14, с. 47].

Отже, система вокально-хорової освіти, що творилася в Україні упродовж восьми століть (X–XVIII ст.), закладалася і розвивалася в навчальних закладах тієї доби: церковно-монастирських школах, духовних училищах та духовних семінаріях, братських школах, колегіумах тощо. Здобутки своєї системи вокально-хорової освіти в наступні періоди були теоретично обґрунтовані й практично збагачені в діяльності видатного культурно-просвітницького центру України – Києво-Могилянської академії. Вони дбали про розвиток давніх традицій вітчизняної вокальної культури. У результаті хорові твори набули не тільки церковного, а й світського характеру.

Література

1. Безклуба С. Синкретизм культури Київської Русі (філософсько-естетичний аспект дослідження) : дис... канд. філос. наук: 09.00.08 – Київ: 1996. – 172 с.
2. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. – Київ: 1883. – Т. 1. – 464 с.
3. Жеплинський Б. Коротка історія кобзарства в Україні. – Львів : Вид-во «Край», 2000. – 195 с.
4. Ісаєвич Я. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI – XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1966. – 249 с.
5. Євтух М. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) : дис... д-ра пед. наук. у формі наукової доповіді : 13.00.01. «Загальна педагогіка та історія педагогіки». – Київ: 1996. – 70 с.
6. Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування. – Київ: Муз. Україна, 1971. – 148 с.
7. Копержинський К. Музичне життя на Чернігівщині в другій пол. XVIII на поч. XIX ст. // Науковий збірник, 1927. – Інститут рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського. – Ф. X, № 15023.
8. Левицький П. Прошлое Переяславського духовного училища // Речь, читання на акте в Переяславском духовном училище 13 октября 1888 г. По случаю исполнившегося 150-летия. – Київ: 1889. – 21 с.
9. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. Корецького; редкол.: Ю. Римаренко (відп. ред.) та ін. – Київ: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
10. Наборъ въ Киевъ певчихъ для придворной капеллы въ 1758 г. // Киевская старина. – 1891. – №3. – С. 513.
11. Проців Л. «Історія української музичної педагогіки» як навчальна дисципліна в педагогічному вищому навчальному закладі // Мистецтво та освіта. – 2003. – №2.
12. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): Нарис / За ред. М. Д. Ярмаченка. – Київ: Рад. школа, 1991. – 384 с.
13. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – Київ: Нукова думка, 2001. – 187 с.
14. Шреєр-Ткаченко О. Я. Григорій Сковорода – музикант. – Київ: Муз. Україна, 1972. – 76 с.
15. Ясиновський Ю. Питання становлення музичного професіоналізму на Україні // Українське музикознавство. – Київ: 1986. – В.17. – С. 116–137.

Про автора:

Ткаченко Олена Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Переяслав-Хмельницький, Україна); **ORCID: 0000-0003-3595-7366**, helenmuzik28@gmail.com

Тkachenko O. M.

History of vocal and choir education in educational establishments of Ukraine in X–XVIII-th centuries

Studying of the history of singing and choral education in various establishments of Left-Bank Ukraine (of X-XVIII centuries) is necessary for using this information in the context of training arts teachers in modern Ukrainian institutions of pedagogical education. Is analysed historical, pedagogical and art scholar works the article reveals the peculiarities of the formation of vocal and choral education in the in the dynamics of the historical perspective.

It is shown with complex socio-cultural transformation of that period. Vocal and choral education of Ukraine has undertaken a long and complicated way in its development. Taking into account the chronological sequence of historical epochs, the author of the study characterizes the stylistic features (Renaissance, Baroque and Rococo) of the vocal and choral education of Ukraine which were greatly influenced by social and historic conditions. The paper is researching the development of vocal and choral education in two directions: one is impact of Ukrainian folk art (folklore); the second one – as an effect of the forming of professional art. Educational institutions of Ukraine in the X-XVIII-th were parochial school, religious schools and theological seminaries, special musical schools, brethren schools, collegiums, Kyiv-Mohyla Academy.

In the basis of the formation and development of ukrainian folk art was the calendar ceremonial folklore, household and calendar songs (carols, "shchedrivka", "hayivka", "vesnianka", Kupala-song and other family-, wedding-, funeral-). That were accompanied by choir singing. The main characteristic feature of the formation of Ukrainian professional art was vocal-choral education in parochial, convent, brethren schools and collegiums. There the consistency was in the base, it was meant to strict compliance with special requirements for admission to schools – "possession of a clean and beautiful voice" as a compulsory participation in choirs.

Traditions of vocal and choral education of Kyiv-Mohyla Academy had a profound influence for other cultural and educational centres formed in the cities of Left-Bank Ukraine. It were collegiums (higher educational institutions) founded ed in Chernihiv (1700-1776), in Kharkiv (1721), in Pereiaslav (1738).

This historical experience of the development of vocal and choral education in different educational institutions of Ukraine was become an internal pivot for professional qualities, professional competence, pedagogical skills and spiritual culture of art teachers in the modern teaching.

So, the historical consciousness itself defines value orientations of culture and it has a significant significance for modern reforms of education in Ukraine.

Keywords: arts education; educational establishments; choral singing teaching; secular and church choir; Ukrainian singing culture.

References

1. Bezkluba S. *Synkretyzm kultury Kyivskoi Rusi (filosofsko-estetychnyi aspekt doslidzhennia)* : dys... kand. filos. nauk: 09.00.08 [Syncretism of Kyivan Rus (philosophical and aesthetic aspect of the research) : Thesis Ph.D. (Cand. Philosophy Sciences). Kyiv, 1996. 172 p. (in Ukrainian)
2. Golubev S. *Kievskiy mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki* [Kiev Metropolitan Petro Mohyla and his associates], Volume 1. Kyiv, 1883. 464 p. (in Russian)
3. Zheplynskyi B. *Korotka istoriia kobzarstva v Ukraini* [A Brief History of Kobzarism in Ukraine]. Lviv, 2000. 195 p. (in Ukrainian)
4. Isaievych Ya. *Bratstva ta yikh rol u rozvytku ukrainskoi kultury XVI – XVIII st.* [Brotherhoods and their role in the development of Ukrainian culture in the XVI- XVIII centuries]. Kyiv, 1966. 249 p. (in Ukrainian)
5. Yevtukh M. *Rozvytok osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.)* : dys... d-ra ped. nauk. u formi naukovoi dopovidi : 13.00.01. «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky». [Development of education and pedagogical thought in Ukraine (end of XVIII – first half of XIX century) : Abstract thesis Dr.Sci. in General Pedagogy and History of Pedagogy]. Kyiv, 1996. 70 p. (in Ukrainian)

6. Kozyt'skyi P. *Spiv i muzyka v Kyivskii akademii za 300 rokiv yii isnuvannia* [Singing and music at the Kyiv Academy for 300 years of its existence]. Kyiv, 1971. 148 p. (in Ukrainian)
7. Koperzhyn'skyi K. *Muzychne zhyttia na Chernihivshchyni v druhii pol. XVIII na poch. XIX st.* [Musical life in Chernihiv region in the second half of XVIII – in the beginning XIX century]. *Naukovyi zbirnyk, 1927*. Unpublished archive of the Institute of Manuscripts, V.Vernad'skyi National Library of Ukraine: Archival fund: X, no 15023. (in Ukrainian)
8. Levyt'skyi P. *Proshloe Pereiaslavskoho dukhovnoho uchyl'shcha* [Past of Pereiaslav spiritual school]. *Rech, chytannia na akte v Pereiaslavskom dukhovnom uchyl'shche 13 oktiabria 1888 g. Po sluchaiu yspolnyshchosia 150-letyia*. Kyiv, 1889. 21 p. (in Russian)
9. *Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva* [Small Encyclopedia of Ethno-State Studies]. Ed. by Yu. Rymarenko. Kyiv, 1996. 942 p. (in Ukrainian)
10. *Nabor v Kiev pevchikh dlya pridvornoj kapelly v 1758 g.* [Admission to Kyiv Chorus of the Court Chapel in 1758]. *Kiev'skaya starina*. 1891. No №3. P. 513. (in Russian)
11. Protsiv L. «Istoriia ukrainskoi muzychnoi pedahohiky» yak navchalna dystsyplina v pedahohichnomu vyshchomu navchalnomu zakladi ["History of Ukrainian Music Pedagogy" as a discipline in a pedagogical higher education]. *Mystetstvo ta osvita*. 2003. No 2. (in Ukrainian)
12. *Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi dumky na Ukraini (X – poch. XX st.): Narys* [Development of public education and pedagogical thought in Ukraine (X – beginning of the twentieth century) : Essay]. Ed. by M.D. Yarmachenka. Kyiv, 1991. 384 p. (in Ukrainian)
13. Siropolko S. *Istoriia osvity v Ukraini* [History of education in Ukraine]. Kyiv, 2001. 187 p. (in Ukrainian)
14. Shreier-Tkachenko O. Ya. *Hryhorii Skovoroda – muzykant* [Grigory Skovoroda is a musician]. Kyiv, 1972. 76 p. (in Ukrainian)
15. Yasynov'skyi Yu. *Pytannia stanovlennia muzychnoho profesionalizmu na Ukraini* [The question of becoming musical professionalism in Ukraine]. *Ukrainske muzykoznavstvo*, Issue 17. Kyiv, 1986, pp. 116–137. (in Ukrainian)

About the author:

Tkachenko Olena Mykolaivna, Candidate of Pedagogy (Ph.D.), Senior Lecturer at the Department of Art Disciplines and Teaching Methods, Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University (Pereiaslav-Khmelnitskyi, Ukraine);

ORCID: 0000-0003-3595-7366, helenmuzik28@gmail.com